

történeti gyakorlat nyomai: az amerikai illetőségű Sabatos egyszerűen elfogadta a bejártott nacionalista diskurzust, amely azonban szinte minden esetben szegényíti például a szlovák irodalmi szövegek értelmezését. Akkor is a szlovák gyakorlatot alkalmazza, amikor Szlovákia történetét a történelmi Magyarországból kiszakítva tárgyalja, azt az érzetet keltve, mintha Szlovákia és Magyarország a múltban különálló, bár helyel-közzel azért kapcsolódó egységek lettek volna. Például: „Magyarország oszmán megszállása Dél-Szlovákiára is kiterjedt, és [Szlovákia] több más régióját is érintette, ugyanakkor Budapest török bevételre precedens nélküli politikai fontosságot is adott Szlovákiának, mivel a Magyar Királyság szívévé tette.” (17. old.) Mai fogalmak és realitások anakronisztikus átvitele több helyen is gondot okoz, például: „A második rész elején Gergely (már fiatal legényként) figyeli a Magyarországra bevonuló török hadsereget, amely felvonul, hogy elfoglalja *Budapestet*.” (120. old.) Hasonló a probléma Zrínyi Miklós nemzeti besorolásánál is: Sabatos szerint bár Zrínyi magyarul ír, a család horvát eredetű, a *Szigeti veszedelemben* is vannak horvát szavak, ezért a „magyar nemzeti eposzt kulturális és nyelvi más-ság hatja át” (65. old.), ami teljesen természetes, és csak azért információértékű, mert a szerző a mai nemzeti identitás unifikáló, purifikáló fogalmait próbálja meg alkalmazni a múltban, mintha Zrínyi magyarságát csökkentenék horvát vonatkozásai. Holott abban a korban egészen más szabta meg az emberek identitását, nemzeti identitásuk is más gyökerekből táplálkozott. A történelmi tények egyszerűsítése amúgy is jellemzője a könyvnek, ám ha tekintetbe vesszük Sabatos könyvének címzettjeit – a török olvasókat –, érthető, de nem igazolható ez a szimplifikáció. A többértű történelemképnek sokkal több köze van a valóság sokszínűségéhez. Ha a valóságot próbáljuk meg hozzáigazítani a mai fogalmainkhoz, szegényebbé válunk, és hosszú távon elveszíthetjük törekvésünket a megértésre. Az említett jelenségeket azért is emeltem ki, mert a könyv egé-

szét véve kijelenthető, hogy Sabatos többre értékeli azokat a műveket, illetve megjelenítésmódokat, amelyek kapcsolatban állnak a történeti valósággal, illetve, ahol többértű, így a pozitív törökkép is megjelenik. Rámutat a negatív képek egyszerűsítő tendenciájára, ugyanakkor ő maga is él hasonló egyszerűsítésekkel. Tudomásom szerint ezeket a problematikusság helyeket a reménybeli angol kiadás már kijavítja, de a török szövegben megjelentek.

Sabatos könyve a nemzetképkutatás első lépcsőfokának jó példája. Azonosítja és ismerteti a releváns szövegeket, felkelti az érdeklődést a téma iránt, elemzi a képeknek a történelmi és regionális távolság okozta értelemmódosulásait. A vitatható helyek a magyar kutatók számára is jó kiindulási pontok annak felismerésére, mit és hogyan lát és látott belőlünk (magyarokból, közép-európaiakból) a külföldi kutató, és hogy melyek azok a területek, amelyeknek fogalmait az idegenekkel és a szomszédjainkkal is tisztáznunk kellene.

MARTA FÜLÖPOVÁ

Ács Pál: Átszitált idő

TINÓDITÓL TANDORIIG

Kalligram, Pozsony, 2014. 600 old., 3000 Ft

Rimay János és Tandori Dezső, Dévai Bíró Mátyás és Kosztolányi Dezső, Tinódi Lantos Sebestyén és Vas István – és még hosszan folytathatnám a sort – egyetemista kora óta küzd a kötet szerzője, Ács Pál kisértéséért. A versengés sikertelen. Így születhetett meg ez a különleges tanulmánykötet, amely egyszerre foglalkozik a régi és a modern irodalommal. Húsz tanulmány szól a kora újkori irodalomról és művelődéstörténetéről – közülük négy most jelenik meg először, a többi 2007 óta megjelent tematikus kötetben, folyóiratban, konferenciakötetben, Festschrift-kötetben. Sok tanulmány angol változatban is napvilágot látott –, és egy híján húsz írásnak

ad témát a XX. századi irodalom. A kötet egyik témája – a szerző személyes hangú bevezetője szerint – pedig éppen ez a „luk”, a kettő között eltelt idő, amire a kötet címe is utal: Átszitált idő. Mivel 2001-ben „*Az idő ósága*” (Osiris, Bp., 2001.) Rimaytól vett címmel publikált tanulmánykötetet, amelyet néhány év múlva az „*Elváltozott idők*” című gyűjteményes kötet követett (Balassi, Bp., 2006.), felmerül a gondolat, hogy egy egységes, előre eltervezett időtrilógiával állunk szemben. Vajon lehetséges-e, hogy ez a látszólagos töredezettség és tematikai sokszínűség összehangolt alkotói célkitűzésekből fakad? Ennek hangsúlyosan ellentmond maga a szerző: „Az itt összegyűjtött tanulmányokat egyetlen szál köti össze: én írtam őket.” Írásom célja a cím és az írói hitvallás közötti feszültség feloldása: mitől „ácsपालisak” ezek az írások? Másképp szólva: a szerző személye milyen koherenciát visz – akár öntudatlanul – a tematikai töredezettség felszíne alá?

Mivel innentől kezdve ugrálni fogok fel-alá a kötetben, annyit érdemes előrebecsátani, hogy a kötet négy fejezetre oszlik. Az első *Írás-kép* címmel kilenc írásból áll, az 1552-es egri ostromtól David Hume eszméinek magyar recepciójáig. A cím irodalmi megközelítésmódot és témákat sejtet, ami részben igaz is: több tanulmány foglalkozik a bibliafordításokkal, a magyar irodalmi nyelv kialakulásának folyamatával a kolostori kultúra teljesítményétől (Jordánszky-kódex) az első erasmista fordításokig (Sylvester János, Komjáthy Benedek). A második fejezet, a *Reformáció-deformáció* (hat tanulmány) inverziója az apokaliptikus történelemszemléletre utaló deformáció-reformáció fogalom párnak, és a radikális reformációval kapcsolatos írásokat tartalmazza. *Világ-kép* cím alatt a diplomáciai követségek, irodalmi adaptációk során a külvilágról, az idegenekről, főleg a törökökről alkotott képről olvashatunk öt dolgozatot. Végül egy fejezetbe kerültek, *Jelenkép* címmel a modernitásról szóló írások. A továbbiakban a kötet „súlyosabb” részét alkotó, régi magyar irodalomnak szentelt első három fejezettel foglalkozom.

A koherencia egyik rétegét a megközelítésmód alkotja. Amit Ács ír, az műfajilag egyszerre irodalom és történelem – valójában ez adja a történelem recenzens megszólalásának apropóját is. A szerző az irodalmi és a történelmi látásmód tudatos változtatásával teremti meg a szavak és a dolgok egységét, ami egy régóta létező trend a hazai irodalomtörténet-írásban. Valószínűleg helyesebb azonban, ha a több tudományág (amelyek közé nála beletartozik még a művészettörténet, a vallástörténet, vagy éppenséggel a néprajz is) határterülete helyett inkább a XX. század végi kultúratörténeti fordulathoz kötjük írásait, amelyre inkább a régi diszciplináris határok eltűnése a jellemző.

Mindjárt az első tanulmány (*Végemlékezet* Tinóditól vett címmel) nagyon jól példázza történet-tudomány és irodalomtörténet gyümölcsöző kapcsolatát, az idő átszítálásának folyamatát. A dolgozat a két egri vitéz, Dobó István és Bornemissza Gergely barátságáról, Bornemissza dicsőségéről szóló mítoszt dekonstruálja, amely Tinódi nyomán és az *Egri csillagok* által a kollektív emlékezetbe is beépült. Ács ehhez egyfelől történeti forrásokat használ: uralkodói instrukciót, kamarai iratokat, egri elszámolásokat; másfelől Tinódi *Eger vár története* című énekét olvassa újra, mivel másokkal együtt ő is azt vallja, hogy ez éppen annyira történelem, mint irodalom. A többszálú vizsgálódás eredményeként valószínűsíti, hogy Dobó és Bornemissza nem kedvelte egymást, és Bornemissza teljesítményének túlzó dicsőre tétele Tinódi részéről visszavetítés, mely a mű keletkezéstörténetéből és a szerző szerzői szemléletéből ered. Az énekszerzés idején ugyanis a pénzügyileg megbízhatatlan főúr, Dobó már kegyvesztett, utóda Eger kapitányágában a törtető *homo novus* Bornemissza. Tinódi a lappangó konfliktust a két vitéz, illetve a király és Dobó között csak finoman jelzi, de nem akarja, hogy a dicsőséges diadal végemlékezetébe bekerüljön – ami sikerült is neki.

Az itt alkalmazott történeti módszer máskor is hozzásegíti Ácsot már sokszor elemzett alkotások korabeli

jelentésének pontosabb felfejtéséhez. Rimay János vélekedéséhez a politikai színlelésről és vallási toleranciáról (*A hallgatás művészete. Rimay János és a sztoikus színlelés*) többféle szöveg (egy Iustus Lipsiushoz írt levele, egy hűtlenségi perben tett tanúvallomása és egy verse) és a vallási-politikai szituáció elemzésén át közelít. De a kötet vége felé szintiszta történeti nyomozásra is akad példa. II. Rudolf diplomatájának, Kakas Istvánnak a követútjáról I. Abbasz perzsa sah birodalmába 1603-ban, annak apropóján ír, hogy Londonban előkerült a követ német titkára által írt követnapló angol fordítása. Vajon miért fordították le angolra? A kérdés nyomába eredve a fortunát jelképező hullámzó tenger költői képe itt valósággá válik: bepillantást nyerünk a követ Kaszpi-tengeri viszontagságaiba (és rossz szerencséjébe, mivel az utazás során Kakas megbetegedett és meghalt). Az izgalmas nyomozás, Kolozsvártól Londonig ívelve, Kakas korai életútjával indul, akit angol kapcsolatai tettek alkalmassá a perzsi követsegre. Londonból a prágai császári udvarba jutunk: az angolok által sürgetett követség célja az oszmánellenes Szafavida–Tudor szövetség kibővítése lett volna a Habsburgokkal. A történeti nyomozás költői kérdéssel ér véget: ha Rudolf komolyan veszi a perzsákat, összefog velük és támad, hamarabb kiűztük volna a törököt?

Művészettörténet és irodalomtörténet termékenyen kapcsolódik össze a XVII. század végének sokoldalú különcéről, az Esterházy Pálról szóló írásban, ahol a főúr műgyűjtői és költői tevékenysége egymást értelmezi. Ács az *Egy csudálatos ének* című fiatalkori katalógusversben a fraknói Kunstkammer, a korabeli csodamúzeumok gyűjtőjének heroikus, csodákra nyitott, művészet és természet összekapcsolását involváló világlátásának tükröződését látja. Érvelése és nézőpontválasztása meggyőző, mivel ami másoknak korábban az életmű barokkos tarkaságának tűnt, az itt most összehangolt célkitűzésként jelenik meg – amelyet jó eséllyel mi is így láthatunk, ha megfelelő nézőpontból közelítünk Ács írásaihoz.

Egy másik dolgozatban az eszméletörténeti háttér felfejtése segíti a szer-

zőt ahhoz, hogy közelebb kerüljön Hans Holbein *Halott Krisztus* című festményének jelentéséhez. Az 1521-ben készült kép és a róla folytatott viták ismertek. Dosztojevszkij 1867-ben elájult a kép láttán: a naturalista ábrázolás, a nyitott szemű bomló test a feltámadás és a megváltás kétegyébresztette benne – vélte Julia Kristeva, a bolgár-francia filozófus-irodalmár híres esszéjében, ahol merészen a festő ateizmusára következtetett a képnek az orosz íróra tett hatásából (Julia Kristeva: *Le Christ mort, de Holbein*. In: *uő: Soleil noir. Dépression et mélancolie*. Gallimard, Paris, 1987. 117–150. old.). Ács ezzel a – meglehetősen ahistorikus – értelmezéssel száll vitába: a korabeli bázeli szellemi légkört megidézve Erasmus gondolatain, spiritualizmusán keresztül jut el Holbein képének a feltámadás és üdvözülés radikális átértelmezésén (de nem tagadásán) nyugvó jelentéséhez. Érthetetlen számomra, hogy ennek során meg sem említi a téma klasszikusát, az *Annales*-körhöz tartozó Lucien Febvre-t, aki a késő reneszánsz irodalmi fenegyereke, François Rabelais világképét rekonstruálva tagadta a korban a hitetlenség lehetőségét (Lucien Febvre: *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais*. Harvard University Press, Cambridge–London, 1982. Első francia kiadás: 1937). Pedig kézenfekvő a párhuzam a két főszereplő között is: a német festő és a francia író az 1520–30-as évek vezető értelmiségi-művész elit tagjai, Erasmus hatása alatt élő-alkotó reneszánsz humanisták voltak. Megjegyzendő továbbá, hogy nem szerencsés a protestánsok és a protestantizmus megnevezést az 1520-as évekre vonatkozóan használni (ami a könyvben több helyütt is előfordul). A visszavetítés könnyen elkerülhető Robert Scribnernek köszönhetően, aki a korai hitújítókra az evangélium hirdetői, követői, illetve az evangéliumi mozgalom (*evangelical movement*) kifejezéseket alkalmazta, és mára ez az első reformátorok által saját maguk identifikációjára használt megnevezés bevetté vált a történetírásban (Robert Scribner: *The German Reformation*. Routledge, London, 1986. Első fejezet: *The Reformation*

as an Evangelical Movement. Hazai elterjedtségére: Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve*. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján. Balassi, Bp., 2013.).

Amint az eddigiekből egyértelműen látszik, Ács bátran nyúl a régi nagy témákhoz, vitatott kérdésekhez. Kiemelt témái szintén az irodalomtörténeti fordulópontok: „az első magyar nyomtatott könyv” Komjáthy Benedek tollából, „első magyar verskötet”, vagyis Tinódi *Krónikája* vagy Bornemisza Péter *Elektrája* mint az „első magyar dráma” nem mondhatók elhanyagolt területnek. E régi témák azonban nála új fényben jelennek meg. Egyfelől mivel a szerző a nemzetközi tudományos diskurzusokhoz kapcsolva tárgyalja a hazai irodalom és művelődés jelenségeit, így ezek a megszokottnál intenzívebben ágyazódnak az európai kontextusba. Ez történik például, amikor a *glottomachi* (nyelvek harca) kifejezést, amelyet Sylvester János a *Latin–Magyar Grammatika* (1539) bevezetőjében használ, a vulgáris nyelvekről folytatott európai vita háttérben értelmezi, és jut el végül Sylvester irodalmi programjának frappáns megfogalmazásához: „Krisztus magyarul beszél.” Másfelől a régi agyonrágott témák hagyományos kérdésfeltevései a keze között irrelevánssá válnak. Ez történik például a hun történet értelmezésével foglalkozó tanulmányban („*Isten haragja – Magyarnak példája*”: *A hun történet két értelmezése. Zrínyi kétstrófás Attila-epigrammája kapcsán*). A régi dilemma, hogy igaz vagy kitalált történet-e a hun–magyar azonosság, itt csupán a más mederben folyó vizsgálgódás melléktermékeként tisztázódik azzal, hogy a szerző a kitalált hagyomány kategóriájába sorolja (*invented tradition* – Anthony Grafton: *Invention of Traditions and Tradition of Invention in Renaissance Europe. The Strange Case of Annius of Viterbo*. In: *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*. Ed. Anthony Grafton – Ann Blair. University of Philadelphia Press, Philadelphia, 2011. 8–38. old.).

A kötet koherenciájának másik rétegét a szerző témaválasztásaiban

keresem. Maga a bevezetőben azt vallja: a kötet „kíváncsiságaim gyűjteménye”. Vajon kikre kíváncsi Ács Pál, és mi a közös bennük? Egyik tanulmányában ő maga ugyanezt a kérdést szegezi választott szereplőjének: miért választotta Sztárai Mihály témának Cranmer Tamást? Miért volt érdekes a canterburyi érsek mártírhalála (1556) a baranyai prédikátornak 1560-ban? Az ortodox lutheránus szerző lutheránus mártírt farag – a lutheranizmuson valójában túljutó – hősből. Írása, véli Ács, önmagáról szóló parabola: az angol érsekhez hasonlóan utólag ő is megbánt valami általunk ismeretlen paktumot, amelyet, noha ellenkezett hitével, mégis megkötött a baranyai kálvinistákkal, akikkel sokat hadakozott. Lehet, hogy a mi szerzőnkől sem áll távol ez a fajta parabolikus beszédmód?

Az mindenesetre feltűnő, hogy ő is más szerzők háta mögül kibeszélve, másokat elemző, kritikai írásaiban mutatja meg magát jobban, ilyenkor bújik elő. Almási Gábor könyvéről írt elemzésében a reneszánsz kori történelem és irodalom kutatójának nevezi magát (*The Uses of Humanism. Johannes Sambucus [1531–1584], Andreas Dudith [1533–1589], and the Republic of Letters in East Central Europe*. Brill, Leiden, 2009.). Ezek szerint a barokk és felvilágosodás korába tett kiruccanásait csak alkalmi kalandoknak tekinti. A korszak irodalomtörténetének nagy ikonjai, Pázmány és Zrínyi Ács munkásságában valóban csupán kivételesen megjelenő mellékszereplők. Írásai túlnyomó többsége a XVI. századba visz minket. Bizonyos tekintetben a Horváth János-féle hagyományt folytatja, nemcsak azért, mert „a reformáció százada” érdeklí, hanem mert a XVI. század nyelvi, nemzeti és vallási megújulását hangsúlyosan a reformáció – Sztárai, Heltai, Bornemisza, Szenczi Molnár stb. – teljesítményének tartja. A Horváth-féle „patrónusi reformáció” paradigmát azonban nem követi: főszereplőiről, így például a bibliafordító Sylvester Jánosról nem tartja fontosnak elmondani, hogy Nádasy Tamás udvarában élt Sárváron, amely ekkor, vagyis az 1530-as években a magyar szellemi élet központja

volt, ahol Sylvester a patrónusa által alapított nyomdát és iskolát igazgatta.

A könyvismertető műfajában vall szint arról is nyíltan, hogy nem szereti a konfesszionalizáció korát, vagyis a XVII. századot, és egyúttal magát az erről szóló történetírói paradigmát sem használja. A reneszánsz és a humanizmus nála dilettánsan sokoldalú, a szabad vizsgálgódás és véleményformálás kora, szemben a felekezeti versengés idejével és káros szellemi hatásaival, amikor, mint írja, „általánossá vált az igény a szabad véleményformálás elfojtására, a vallási és tudományos nézetek uniformizálására” (187–88. old.).

A konfesszionalizáció helyett használja viszont a „reneszánsz alkonya” (vö. Carlo Ossola: „Autunno del rinascimento”: *breve storia di un’idea*. In: Vittore Branca – Carlo Ossola [eds.]: *Crisi e rinnovamenti nell’autunno del Rinascimento a Venezia*. L. S. Olschki, Firenze, 1991. 447–496. old.; William J. Bouwsma: *The Waning of the Renaissance 1550–1640*. Yale University Press, New Haven, 2001.) kifejezést, amelynek idején – Robert Evansszel szólva – a humanizmus maga is eretnekszámba ment: „In the same period humanism itself – the public profession of neutrality – came to be accounted heterodox.” (R. J. W. Evans: *The Making of the Habsburg Monarchy*. Clarendon Press, Oxford, 1979. 58. old.). Tiltakozik viszont azok ellen, akik a humanizmust és a reneszánszt a középkor alkonyának, utolsó fázisának tartják. (A polemikus megjegyzés Paul Oskar Kristeller tanítványainak szól. Példa rá: John Monfasani: *A reneszánsz mint a középkor betetőző szakasza*. Ford. Dobozy Nóra. *Helikon*, 55 [2009], 183–200. old.) És azokkal tart, akik szerint a modernitás gyökerei a reneszánszban rejlenek, és nem a felvilágosodásban. Itt a konfesszionalizációs paradigmát átvevő irodalomtörténetekkel vitatkozik, akik a reneszánszt a középkor utolsó fejezeteként, a felvilágosodást pedig a modernitás kezdeteként tárgyalnák egy újabb magyar irodalomtörténeti szintézisben (Bene Sándor – Kecskeméti Gábor: *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi*

magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez. *Helikon*, 55 [2009], 201–225, itt 212–217. old.). Azonban az 1950–60-as években a reneszánsz elitizmusa ellenében kitalált és azóta bevetté vált „kora újkor” megjelölést sem kedveli (vö. Randolph Starn: *The Early Modern Muddle. Journal of Early Modern History* [2002], 296–307. old.). Vagyis történetfelfogása burckhardt alapokon áll, és a modernizációs paradigmához alkalmazkodik. A XIX. századi svájci történetíró, Jacob Burckhardt volt az első, aki az itáliai reneszánsz kultúrát a középkori közösségi kötelékektől mentes, egyéni célokot kergető modern egyéniség megszületése közegének tekintette. A konfesszionalizáció kora ebben a gondolati keretben a szellem szabadságának az ókortól a felvilágosodáson át a modernitásig tartó útján egy kellemetlen kitérő.

A késő középkori katolikusok közül egyedül a ferencesek keltik fel érdeklődését, pontosabban közülük is még a reformált obszerváns rendet is elhagyó, illetve kizárt fiatal lázadó ellenzékiek (korabeli egyházi nyelven aposztaták). Azok, akik aztán belekeveredtek a Dózsa-felkelésbe és a reformációba az egyszerű ember (*common man*), magyarul a „szegény község” oldalán. Szűcs Jenőről írva (lásd a kötet második felében a „*Hamis barátok rebelliója*”: Szűcs Jenő *Dózsa-tanulmányai* című dolgozatot) mondja el megint, hogy szerinte a ferences obszervancia a 68-as generációval több tekintetben analóg helyzetben volt, és a kor értelmiségi ellenzékét látja bennük – az ötletet Szűcsnek tulajdonítva.

A művelt humanista, de idővel harcossá váló főpapok (köztük az igen termékeny Oláh Miklós érsek) egyáltalán nem érdeklik konzerváló-konzervatív szellemiségük és módszeres protestánsüldözésük miatt. Ez abból az egyetlen esszéből derül ki, amit szerintem részben lelkiismeret-furdalásból, részben a hitújítók újító szelleme ellenpólusaként írt a XVI. századi katolikus irodalomról „*Az Idő ósága*” című kötetben.

(És közbevetőleg: mintha a kor szak érdekes nőfigurái sem érdekelnék. Komjáthy Benedek mecénása és a Szent Pál-levelek erasmista for-

dításának megrendelője közismer-ten Frangepán Katalin volt. Ács azt emeli ki vele kapcsolatban, hogy nem tudott latinul és valószínűleg írni sem tudott, s hogy valójában főpap bátyja, Frangepán Ferenc állhatott az erasmista projekt mögött [„*Az idő ósága*”, 227. old.]. Érthetetlen számomra, miért érdekes az adott helyzetben, hogy az arisztokrata hölgy tudott-e írni? És ha játszott is valamilyen szerepet művelt férfi rokona, miért ne hihetnénk Komjáthy-nak, aki leírja, hogy itt egy arisztokrata özvegy, aki – újrarázasodás helyett – azzal van elfoglalva, hogy a neki meglévő Szent Pál-fordítás jó-e? Vagyis nemcsak olvasni akar – azt eddig is megtehetette –, hanem a korban vitatott-kurrens témában [Szent Pál körüli viták] akar tájékozódni, modern lenni.)

Visszatérve: a főpapok közül szinte kizárólag Dudith András érdekli, akiről közismert, hogy aposztatált és megnősült. Ácsot főleg „sokoldalú érdeklődésből kinövő modern gondolkodása” és toleranciája foglalkoztatja, amely odáig terjedt, hogy renegát lengyel sógorával is kapcsolatot tartott, aki a szultán tolmácsa lett (Dudith András török sógora. In: uő: „*Az idő ósága*”, 258–263. old.). A másik kivétel a világias életű Verancsics Antal, aki bár Oláh Miklós utóda lett az érsekségben, és protestánsokat is üldözött, de fiatalon még az erasmista tolerancia elvét vallotta, és csupán karrierszempon- tok miatt nem csatlakozott a reformációhoz (Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. In: „*Elváltzott idők*”). Jelen kötet a polihisztor tudós, történész szerepében tárgyalja. Ők állnak az Ács-féle kánon egyik végletén; középen a humanisták, erasmisták és reformátorok népes tábora, maga Erasmus és magyar tanítványai (a katolikusnak szintén megmaradó Sylvester, Komjáthy Benedek), majd Rimay János, Bornemisza Péter, vagy éppen Skaricza Máté. De ebben a tágas táborban a szívéhez közel álló kedvencek, véleményem szerint, a másik végleten találhatók. Legkedveltebb figurái azok a radikális protestáns szabadgondolkodók, akik a vallásos indulatok, a tömegek

fanatizálása helyett a vallásos univerzalizmus egyre utópisztikusabb gondolatát vallották, akár török fenntartóság alatt is. A magyar renegát szultáni tolmácsok is ebből a szempontból érdeklők: Mahmud és Murád bég az isztambuli vallási menekült, antitrinitárius-kör tagjai (Bécsi és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmud és Murád. In: „*Az idő ósága*”). Ők azok, akik a keresztények sátáni, apokaliptikus, örök ellenség török képével szemben a jó, nemes török képét vizionálják. Ezt teszi például Johannes Löwenklau humanista oszmanista (*A Jó török* című tanulmányban), aki kapcsolatban állt a magyar származású Murád béggel és Verancsics Faustussal is, és akinek pozitív törökképe miatt nem lett magyarországi recepciója – véli hitelesen Ács. És ebbe a kisebbségi értelmiségi körbe tartozott a titokzatos Stephanus Pannonius is, az utolsó tanulmány főhőse. Ács olvasatában apokaliptikus röpirata a hermetikus értelmiségi köröket kívánta meggyőzni 1608-ban a protestáns vallásszabadság küszöbönálló magyarországi kihirdetésének sorsdöntő mivoltáról, amely a világvége közeledtét jelezte, amikor mindenki megtér, és a vallási egység helyreáll.

Ilyen századvégi, elfeledett humanista, Sebastian Ambrosius Lahm késmárki lelkész is, Sebők Marcell Ács által ismertetett könyvének hőse (Sebők Marcell: *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története*. L'Harmattan, Bp., 2007.). Protestáns liberalizmusa a képhasználat körüli hadakozásában nyilvánul meg: a szomszédos konzervatív lutheránus földesúrral szemben Ambrosius a változás híve: a képek megőrzése helyett bezárja a késmárki templomban a szárnyas oltárt. Ács olyan másként gondolkodóként ábrázolja, aki a lutheránus belviszályt nem ellenfelei megsemmisítése érdekében tárja a külvilág és a külföld elé, hanem csupán esélyt kér a túlélésre, olyan emberként, aki nem akar egyik táborhoz sem tartozni.

Összességében olyan, a „reneszánsz alkonyának” idejétmúlt, valójában progresszív figurái Ács főszereplői, akik a valláspolitikában a pártosodás és megosztottság helyett

az egység, a békesség, a kompromiszsumok hívei. Az egyre elszabaduló indulatok és demagógia tengerében újsztoikus közömbösséget és álarcot öltenek magukra. Tudósként sokoldalúak, kifelé térben és időben nyitottak a szakbarbárok értelmetlen szórszálhasogatásaival szemben. Idealisták az idők végezetének közeledésébe vetett hitük ellenére. A költői kérdés: vajon parabolával állunk-e szemben?

A kiinduló kérdésfeltevéshez viszszatérve: összességében a határsértés gesztusa teremt egységet a kötetben. A szerző korszakhatárokon át éppúgy szabadon mozog, ahogy a diszciplínák közötti hagyományos határokat sem veszi figyelembe. Főszereplői pedig a szabadság eszményét szemük elől sohasem tévesztő lázadók, a szabad szellemek. Határtalanul – akár ez is lehetne a kötet címe.

ERDÉLYI GABRIELLA

Horváth Gergely Krisztián: Bécs vonzásában

**AZ AGRÁRPIACOSODÁS
FELTÉTELRENDSZERE MOSON
VÁRMEGYÉBEN A 19. SZÁZAD ELSŐ
FELÉBEN**

Balassi, Bp., 2013. 695 old., 5000 Ft

A szociológus végzettségű, de társadalomtörténészként számon tartott Horváth Gergely Krisztián több mint egy évtizedes kutatásait összegezte a magyarországi régió- és gazdaságtörténet-írásban korszakos jelentőségű munkájában. Célja Moson vármegyére koncentrálva a rurális társadalom 1848 előtti állapotának bemutatása volt. Ez az az időszak, amelyben az „egyéni gazdálkodás fölébe kerekedett a közösséginek” (18. old.). A szerző fő hipotézise, hogy az Auszriával s ezen belül a bécsi piacokkal folytatott kereskedelem e korszakban többé nem pusztán egy önállósra törekvő gazdaság feleslegének értékesítése, továbbá a vizsgált vármegyében, Mosonban, már piacra termelő jobbágypokról beszélhetünk. A bizonyítás többféle módszerrel

él, a kötet egyik fő erénye épp az interdiszciplinaritása.

A hazai mellett az osztrák történetírás (benne a helytörténet) eredményeit is bőven kamatoztató munka szerzője ugyanakkor kevésbé hasznosítja a tágabb nemzetközi történeti diskurzus eredményeit. Ez különösen a protoindusztrializáció témakörében mutatkozik hiányosságnak. Alois Mosser eredményeinek felhasználásától mint kivételtől eltekintve minden bizonnyal további érdekes összehasonlítást eredményezhetett volna a német Verlag für Regionalgeschichte által gondozott évkönyvek tanulmányainak elemzése (Lásd: Friedrich Lenger [Hrsg.]: *Handwerk, Hausindustrie und die historische Schule der Nationalökonomie: wissenschafts- und gewerbegeschichtliche Perspektiven*. Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld, 1998. vagy Dietrich Ebeling – Wolfgang Mager [Hrsg.]: *Protoindustrie in der Region: europäische Gewerbelandschaften vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld, 1997.). Különösen érdekes viszonyítási pontokat nyújthatott volna a nemrégiben elhunyt Rudolf Braun 1990-ben angolul is megjelent kötetére (*Industrialisierung und Volksleben: Veränderungen der Lebensformen unter Einwirkung der verlagsindustriellen Heimarbeit in einem ländlichen Industriegebiet [Zürcher Oberland] vor 1800*). Verlag P. G. Keller, Winterthur, 1960.), amely a zürichi kanton délkeleti területeinek háziiparát és életformáit elemezte 1800-ig, az indusztrializáció hatásainak figyelembevételével. Későbbi kutatásait a XIX. és XX. századra is kiterjesztette.

Az angolszász irodalomban ugyanakkor nagyrészt Markus Cerman és Jürgen Schlumbohm eredetileg német nyelven megjelent munkáinak fordítása számít iránymutatónak. Franklin Mendelsnek a XVIII. századi Flandriát érintő kutatási eredményei mellett például Pat Hudson 1980-as években végzett vizsgálatait (*The Genesis of Industrial Capital. Regions and Industries*. Cambridge University Press, 1986.; *Regions and Industries*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.) talán további szempontokkal gazda-

gíthatták és támaszthatnák volna alá a kötet eredményeit, csakúgy, mint Marc Bloch és Lucien Febvre idevágó művei.

A rövid és kellően ki nem fejtett tudománytörténeti-historiográfiai bemutatás további hiányossága, hogy nem utal Mályusz Elemér „népiségtörténeti” iskolájának eredményeire, melyek a hazai, professzionális régió- és helytörténeti kutatások alapkövét jelentik (noha Horváth más tanulmányában reflektált már az iskola fontosságára). Mályusz Elemér már az 1920-as években kifejtette gondolatait (egy bécsi módszertani tanulmányút eredményeit összegezve) a vidéki társadalom és közösségek gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítésének fontosságáról és céljairól. Előbb tanulmányaiban, majd később, a Magyar Népiség- és Településtörténeti Intézet vezetőjeként, már hallgatói orientálásával, disszertációs témáik kijelölésével is igyekezett érvényesíteni és kiszélesíteni ezt a sajátosan magyar, interdiszciplináris kutatási spektrumot.

Horváth Gergely Krisztián szerint Magyarország nyugati határszéle az 1810-es évekre már mélyen integrálódott a szomszédos Ausztria, különösen Alsó-Ausztria életébe. A vizsgált időszakot egyik oldalról az 1809-es francia megszállás, a másiktól az 1848-ban bekövetkezett jogi változások határolják. Moson vármegye gazdálkodását ekkor alapvetően befolyásolták a határon túli régió iparosodása mellett a császárváros növekvő gazdasági-fogyasztási igényei.

Az 1820-as évek közepétől új erőre kapó iparosodás a társadalmat szisztematikus változtatásokra ösztönözte, amelyek azután a demográfiai folyamatokra is kihatottak. Az alsóausztriai, bécsi – gyakran szezonális – munkalehetőségek ismertek és népszerűek voltak a régióban, akár keletebbre is. Az állam- és vámhatár nem jelentett egyben regionális határt is: a Bécs központú iparosodó régió ösztönözte a magyar mezőgazdasági exportot, különösen a francia háborúk idején, amikor az infláció, majd a kontinentális zárlat is növelte a keresletet.

Horváth a fogalmi problémákat is igyekszik tisztázni, és a magyar